

واسطه‌گری در روابط نامشروع در فضای سایبری از منظر فقه اسلامی و حقوق کیفری ایران

قربان فیاض غوری*

چکیده

تحولات فناوری اطلاعات و گسترش فضای مجازی در دهه‌های اخیر، علاوه بر ایجاد فرصت‌های گسترده برای توسعه‌ی ارتباطات انسانی، زمینه‌های جدیدی را برای ارتکاب جرایم منافی عفت فراهم کرده است. یکی از مصادیق مهم این نوع جرایم، «واسطه‌گری در روابط نامشروع در فضای سایبری» است، که در فقه اسلامی تحت عنوان «قوادی» شناخته می‌شود. قوادی در متون فقهی به معنای جمع میان دو فرد برای انجام عمل حرام جنسی تعریف شده و از جمله‌ی گناهان کبیره محسوب می‌شود. در حقوق کیفری ایران نیز، این رفتار جرم‌انگاری شده است، اما با ظهور فضای سایبر، ابعاد نوینی از این جرم شکل گرفته که مستلزم بازخوانی مفهومی و تقنینی است. مقاله‌ی حاضر با روش تحلیلی-تطبیقی ماهیت، ارکان، مصادیق و مسئولیت‌های کیفری واسطه‌گری سایبری را بررسی کرده یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هرچند مبانی فقهی قابلیت انطباق بر فضای مجازی را دارد، اما خلأها و ابهام‌هایی در قوانین فعلی و در اثبات ادله‌ی الکترونیکی وجود دارد که مانع برخورد موثر کیفری می‌شود. در پایان، پیشنهادهایی تقنینی و اجرایی برای تقویت موضع کیفری و پیش‌گیرانه ایران ارایه شده است.

واژگان کلیدی: قوادی، واسطه‌گری سایبری، روابط نامشروع، فقه اسلامی، حقوق کیفری ایران، جرایم رایانه‌ای.

* دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی جامعه‌المصطفی (ص) العالمیه، قم / Fayyaz1100994@gmail.com

مقدمه

پیشرفت فناوری اطلاعات و گسترش شبکه‌های اجتماعی، تحولی بنیادین در شیوه‌های برقراری ارتباط میان افراد ایجاد کرده‌است. این تحول در کنار آثار مثبت خود، زمینه‌های جدیدی را برای بروز رفتارهای مجرمانه و منافی عفت فراهم کرده‌است. «واسطه‌گری در روابط نامشروع» که در فقه اسلامی با واژه‌ی «قَوّادی» بیان شده، از مصادیق آشکار یاری در گناه است و در حقوق کیفری ایران نیز، مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، ظهور فضای سایبری و ابزارهای دیجیتال موجب شده شکل، دامنه و روش‌های ارتکاب این جرم متحول شود؛ به گونه‌ی که روش‌های سنتی اثبات و مجازات حدی یا تعزیری ممکن است پاسخ‌گوی مصادیق نو ظهور نباشند.

این مقاله در صدد است، با بهره‌گیری از روش تحلیلی- تطبیقی، مبانی فقهی و حقوقی قَوّادی را بازخوانی کرده و مصادیق و ارکان واسطه‌گری سایبری را تحلیل نماید؛ هم‌چنین چگونگی اثبات و مسؤولیت کیفری اشخاص مرتبط (مباشر، معاون، مدیر پلتفرم و کاربران) و خلأهای تقنینی فعلی را نشان دهد و در نهایت پیشنهادهایی برای اصلاح و تکمیل رویه‌ها و قوانین ارائه کند. پرسش‌های اصلی پژوهش عبارت اند از: ۱. ماهیت و قلمرو قَوّادی در فقه اسلامی چیست؟ ۲. تا چه میزان قوانین فعلی ایران می‌توانند مصادیق سایبری این جرم را پوشش دهند؟ ۳. چه اصلاحات تقنینی و اجرایی برای مواجهه موثر با واسطه‌گری سایبری لازم است؟

۱. مفهوم جرم واسطه‌گری در روابط نامشروع

در فقه امامیه، تعریف جامع قَوّادی عبارت است از: «هو الجمع بین رجل وامرأة للزنا أو بین رجلین للواط سواء حصل الفعل أو لم يحصل» (نجفی، ۱۴۰۴ق: ج ۴۱، ۲۳۳) یعنی، حتی اگر عمل حرام واقع نشود، صرف اقدام به جمع میان طرفین با قصد فحشا برای تحقق جرم کافی است. محقق حلی علاوه بر بیان تعریف، بر ضرورت احراز قصد خاص تأکید می‌کند: «ویشترط فیہ القصد الی الجمع للفسجور، لا لمجرد اللقاء أو التحدث». (محقق حلی، ۱۴۱۳: ج ۳، ۲۵۵)

در حقوق ایران، ماده‌ی ۲۴۳ قانون مجازات اسلامی از این تعریف، اقتباس کرده و آن را جرم حدی دانسته است؛ اما با گسترش فناوری اطلاعات، مصادیق جدیدی مانند ایجاد گروه‌های مجازی، تبلیغ و تسهیل روابط غیراخلاقی، معرفی اشخاص یا حتی انتشار شماره تماس، مصادیق موسّع این جرم تلقی می‌شوند. (قانون جرایم رایانه‌ای، ۱۳۸۸: ماده ۱۵) در نتیجه، واسطه‌گری سایبری را می‌توان چنین تعریف کرد: «هرگونه اقدام عامدانه در فضای مجازی یا الکترونیکی که به منظور تسهیل برقراری روابط نامشروع میان اشخاص صورت گیرد، خواه منجر به وقوع عمل حرام شود یا نه.» این تعریف با ملاک‌های فقهی هماهنگ است؛ زیرا تغییر ابزار تأثیری در حکم ندارد. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۳: ج ۲، ۴۶۰)

۲. پیشینه‌ی پژوهش

بررسی تاریخی موضوع قوادی در فقه اسلامی نشان می‌دهد، که از قرون اولیه‌ی فقه امامیه، این عنوان در کنار جرایمی مانند زنا، لواط و قذف مورد بحث فقیهان بوده است. در شرایع الاسلام، قوادی را از گناهان کبیره می‌داند، که موجب حد است، هرچند زنا یا لواط واقع نشود. وی تصریح می‌کند: «القیاده هی الجمع بین رجل وامرأة أو بین رجلین للفجور ویجب علی القواد الحد وإن لم یقع الزنا أو اللواط»؛ قیادت (قوادی) عبارت است از جمع کردن میان مرد و زنی، یا میان دو مرد، برای انجام کار فاحشه (زنا یا لواط) و بر قواد، حد (مجازات شرعی) واجب است، حتی اگر زنا یا لواط واقع نشده باشد. (محقق حلی پیشین: ج ۳، ۲۵۵)

صاحب جواهرالکلام نیز، در شرح این عبارت می‌نویسد: «لاخلاف بین الأصحاب فی کون القیاده من الكبائر بل من أعظمها و فیه إجماع ونصوص کثیره»؛ هیچ اختلافی میان عالمان (اصحاب) نیست در این که قیادت از گناهان کبیره است، بلکه از بزرگ‌ترین آن‌ها به‌شمار می‌رود و بر این مطلب اجماع و روایات بسیاری وجود دارد. (نجفی، پیشین)

این اجماع فقهی، بیان‌گر آن است که اصل حرمت وساطت در گناه از احکام مسلم و قطعی فقه امامیه است. امام خمینی در تحریرالوسیله، قاعده‌ی تحقق جرم قوادی را بر قصد وساطت و علم به حرام بودن آن مبتنی می‌داند و می‌گوید: «إذا قصد الجمع علی الفجور و کان عالماً بالتحريم، ثبت علیه الحد و إن لم یقع الفعل.» (خمینی، ۱۴۰۰: ج ۲،

۱۷۰) از منظر تاریخی، قوادی در جوامع اسلامی صرفاً به شکل سنتی (دلالتی حضوری) مطرح بود؛ اما با پیدایش فناوری اطلاعات، مصادیق جدیدی از این رفتار پدید آمد. پژوهش‌های حقوقی جدید در ایران نشان می‌دهد، که بسیاری از وساطت‌های مدرن (از طریق تلفن، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی) در چارچوب تعریف سنتی نمی‌گنجند و نیازمند بازتعریف قانونی هستند. (کاظمی، ۱۳۹۹: ۸۴)

در پژوهش احمدی، مهدی (۱۴۰۲)، «جرائم منافی عفت در فضای سایبری»، فصل‌نامه حقوق کیفری ایران، شماره ۲۳. درباره‌ی جرائم منافی عفت در فضای سایبری، تأکید شده که فقدان تعریف شفاف از واسطه‌گری دیجیتال باعث تداخل میان عناوین کیفری مختلف مانند اشاعه‌ی فحشا، انتشار محتوای مستهجن و قوادی شده است. در نتیجه، دادگاه‌ها در تطبیق رفتارهای سایبری با قوادی با چالش مواجه‌اند. مطالعات جرم‌شناسی نیز نشان می‌دهد، که پدیده‌ی «قوادی دیجیتال» در شبکه‌های اجتماعی (به‌ویژه در پلتفرم‌هایی با ماهیت ارتباطی مانند اینستاگرام، تلگرام و واتساپ) به‌صورت سازمان‌یافته و در قالب گروه‌ها و کانال‌های غیررسمی گسترش یافته‌است (صالحی، ۱۴۰۳: ۱۱۲).

بنابراین، پیشینه‌ی موجود نشان می‌دهد که در فقه، مبانی نظری قوادی کاملاً روشن و مستدل است؛ ولی در حقوق ایران، انطباق آن بر مصادیق فضای مجازی هنوز نیازمند تبیین و توسعه‌ی تقنینی است.

۳. مبانی نظری جرم قوادی

از نظر فقهی، مبنای جرم قوادی بر دواصل کلیدی استوار است:

۱. قاعده‌ی حرمت اعانه بر اثم: بر پایه‌ی آیه‌ی شریفه‌ی «وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده/ ۲)، هرگونه کمک به تحقق گناه ممنوع است. فقیهان امامیه این قاعده را از ادله‌ی قطعی حرمت قوادی دانسته‌اند. (نجفی، پیشین: ۲۳۴)

۲. قاعده‌ی سدّ ذرایع: هر فعلی که منجر به مفسده‌ی بزرگ‌تر شود، شرعاً حرام است. قوادی به سبب اشاعه‌ی فحشا و تهدید بنیان خانواده، مشمول این قاعده‌است. (علامه حلی، ۱۴۱۲: ج ۲، ۳۸۲)

از دیدگاه حقوق کیفری، مبنای جرم قوادی در اصل صیانت از عفت عمومی و نظم اخلاقی جامعه نهفته است. براساس نظریه‌ی «حمایت کیفری از ارزش‌های اخلاقی»، دولت اسلامی موظف است، در برابر رفتارهایی که موجب تزلزل اخلاق عمومی می‌شود، واکنش کیفری نشان دهد. قانون‌گذار ایران نیز با الهام از مبانی فقهی، در مواد ۲۴۳ و ۲۴۴ قانون مجازات اسلامی، قوادی را جرم حدی دانسته است.

اما در فضای سایبری، پدیده‌ی واسطه‌گری دارای ابعاد جدیدی است: ناشناسی مرتکب، گستردگی تاثیر و سهولت دسترسی. از منظر فقهی، هیچ مانعی برای تعمیم احکام سنتی به ابزار جدید وجود ندارد، زیرا ملاک حکم، مفسده‌ی ذاتی عمل است، نه شکل آن. امام خمینی در تحریرالوسیله تصریح می‌کند: «الحکم یدور مدار المفسده و وجوداً و عدماً فإذا وجدت المفسده فی کلّ فعلٍ جدید ثبت فیہ التحريم». (خمینی، پیشین: ج ۲، ۱۷۲) بر این اساس، واسطه‌گری در فضای مجازی نیز، در حکم قوادی سنتی است و مشمول همان حرمت و مجازات است، مگر آن‌که شبهه‌ی فنی در تحقق ارکان وجود داشته باشد که موجب سقوط حد می‌شود.

از منظر جرم‌شناسی، این جرم از نوع جرایم غیرمستقیم و تسهیل‌گر است، که بدون مشارکت مستقیم در عمل اصلی (زنا یا لواط) واقع می‌شود، ولی از نظر خطر اجتماعی، تاثیری برابر یا حتی گسترده‌تر دارد. قانون‌گذار ایران با پذیرش این مبنا، در مواد ۱۴ و ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای، رفتارهای مشابه را جرم‌انگاری کرده است.

۴. ماهیت جرم واسطه‌گری در فضای سایبری

۴.۱. ماهیت فقهی تحقق جرم

در فقه اسلامی، تحقق جرم قوادی مبتنی بر اجتماع دو عنصر اساسی است. وساطت در ایجاد ارتباط حرام و قصد تحقق گناه به تعبیر صاحب جواهر الکلام، «القیاده هی الجمع بین رجلٍ وامرأةٍ للزنا أو بین رجلین للواط وهی من الكبائر الموجهه للحد». (نجفی، پیشین) بر این اساس، هرگونه رفتار یا گفتار که سبب تسهیل رابطه‌ی حرام گردد، حتی اگر عمل منافی عفت واقع نشود، از نظر فقهی موجب تحقق جرم است. امام خمینی نیز، در تحریرالوسیله تصریح می‌کند: «القیاده تتحقق بالجمع بین اثنين علی الفجور ولا یشرط

وقوع الفعل بل لو حصل التراضی علی اللقاء کان قوادی». (خمینی، پیشین: ج ۲، ۱۷۰). این تعبیر، صراحت دارد که تحقق جرم قوادی وابسته به وقوع زنا یا لواط نیست، بلکه صرف فراهم کردن مقدمات ارتباط، با قصد حرام، کفایت دارد. بر همین مبنا، می‌توان استدلال کرد که واسطه‌گری در فضای سایبری مانند ایجاد گروه‌های مجازی، ارسال لینک، معرفی افراد در پیام‌رسان‌ها و یا هماهنگی ملاقات از طریق نرم‌افزار نیز، همان حکم را دارد؛ زیرا ملاک در فقه، ماهیت عمل است نه ابزار تحقق آن.

فقیهان معاصر نیز، بر اصل ثبات حکم با تغییر ابزار تأکید دارند. به گفته‌ی آیت‌الله مکارم شیرازی: «اگر عنوان حرمت بر فعلی به سبب مفسده‌ی ذاتی آن مترتب است، تغییر زمان و ابزار موجب سقوط آن حکم نمی‌شود و در قوادی، مفسده‌ی اجتماعی و اخلاقی ذات عمل است.» (مکارم شیرازی، ۱۴۲۳: ج ۲، ۴۶۰) بنابراین، از دیدگاه فقهی، واسطه‌گری در فضای مجازی همان حرمت قوادی سنتی را دارد، هرچند شکل ظاهری آن تغییر یافته است.

۲.۴. گستره‌ی تحقق در حقوق ایران

از منظر حقوقی، ماده‌ی ۲۴۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ قوادی را چنین تعریف می‌کند: «قوادی عبارت است از جمع میان دو یا چند نفر برای زنا یا لواط.» در ادامه، ماده‌ی ۲۴۴ همان قانون، مجازات آن را برای مرد ۷۵ تازیانه و برای زن ۵۰ تازیانه مقرر می‌دارد. در حالی که این تعریف بر مدل سنتی دلالتی حضوری مبتنی است، قانون‌گذار در قانون جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸ با تصویب مواد ۱۴ و ۱۵، دامنه‌ی جرم‌انگاری را به فضای سایبری گسترش داده است.

ماده‌ی ۱۵ مقرر می‌دارد: «هرکس از طریق سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی به‌منظور تشویق به فساد یا فحشا یا دستیابی به آن، اقدام به تولید، انتشار یا معامله‌ی محتوای مستهجن نماید، به مجازات مقرر محکوم می‌شود.»

با جمع میان این دو ماده، می‌توان نتیجه گرفت، که رفتارهایی چون ایجاد گروه‌ها، صفحات، یا سایت‌هایی که تسهیل‌گر روابط نامشروع هستند، در حکم قوادی سایبری محسوب می‌شوند. (قانون جرایم رایانه‌ای، ۱۳۸۸: ماده ۱۵)

۳.۴. معیار تحقق در فضای مجازی

فقه اسلامی معیار تحقق قوادی را در «قصد وساطت در حرام» می‌داند، نه در نوع ابزار. بنابراین، اگر وساطت از طریق گفتار، نوشتار یا رفتار دیجیتال صورت گیرد، مشمول همان حکم است. چنان‌که علامه حلی در قواعد الاحکام بیان می‌کند: «کل ما یفرضی إلی المعصیه ویؤدی إلیها فهو حرام ولا فرق فی الوسيله بین الکلام والفعل» (علامه حلی، ۱۴۱۲: ج ۲، ۳۸۴)

این قاعده «حرومه الوسائل المؤدیة الی الحرام» از قواعد مهم فقهی است که بر فضای مجازی نیز، منطبق می‌شود؛ زیرا ارسال پیام، اشتراک لینک یا مدیریت صفحات مجازی که نتیجه‌اش تسهیل گناه است، از همان نوع وسایل است.

در نتیجه، تحقق جرم واسطه‌گری در فضای سایبری منوط به وجود سه شرط است:

۱. قصد وساطت در فعل حرام؛

۲. انجام رفتار مادی (مانند ارسال پیام یا ایجاد بستر ارتباطی)؛

۳. قابلیت تاثیر واقعی در ایجاد رابطه.

از منظر فقهی و حقوقی، اگر هر سه عنصر جمع شوند، جرم محقق است؛ حتی اگر زنا واقع نشود. (نجفی، پیشین: ۲۳۵)

۴.۴. چالش‌های اثبات فقهی و قضایی

در فقه، ادله‌ی اثبات حدود منحصر به اقرار، شهادت و علم قاضی است. در مورد قوادی نیز اجرای حد مستلزم اثبات قطعی از یکی از این طرق است. صاحب جواهر تصریح می‌کند: «یُثبت القیاده بالاقرار مرتین أو بشهادة عدلین ولا یعمل بالظن» (نجفی، پیشین: ۲۳۸) در فضای سایبری، اثبات جرم بر پایه‌ی داده‌های دیجیتال؛ مانند پیام، چت، یا تصویر استوار است. از منظر فقهی، این ادله، در زمره‌ی «بینه‌ی شرعی» نیست، مگر آن‌که یقین‌آور باشد. از این رو، در مقام اجرای حد، با شبهه مواجه می‌شود و به موجب قاعده‌ی «تدرء الحدود بالشبهات»، حد ساقط می‌گردد. (خمینی، پیشین: ۱۷۵) در چنین حالتی، مجازات تعزیری قابل اعمال است؛ زیرا حکومت اسلامی اختیار دارد برای صیانت از نظم عمومی، مجازات‌های تعزیری مقرر کند. (همان: ۱۸۲)

بر این اساس، اگرچه در اغلب پرونده‌های فضای مجازی حد جاری نمی‌شود، اما حاکم شرع می‌تواند، مرتکب را با استناد به مواد ۱۴ و ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای و مواد ۶۳۷ و ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی به مجازات تعزیری محکوم نماید.

۵. ارکان جرم واسطه‌گری

۱.۵. رکن قانونی جرم

رکن قانونی هر جرم، همان نص قانونی است، که آن رفتار را جرم‌انگاری کرده و برای آن مجازات تعیین کرده است. در خصوص جرم قوادی، مبنای قانونی آن در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است. مطابق ماده‌ی ۲۴۳ قانون مجازات اسلامی (بخش حدود): «قوادی کسی است، که برای زنا یا لواط، بین دو یا چند نفر رابطه برقرار کند. حد قوادی برای مرد، هفتاد و پنج تازیانه و تبعید به مدت یک سال است و برای زن، هفتاد و پنج تازیانه است».

هم‌چنین براساس تبصره‌ی ماده‌ی ۲۴۳: «تحقق زنا یا لواط شرط اجرای حد نیست و صرف واسطه‌گری برای آن‌ها موجب تحقق جرم است». بنابراین، ارکان قانونی جرم قوادی به این شرح است:

۱. منبع قانونی: ماده‌ی ۲۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ (بخش حدود).
۲. رفتار مجرمانه: وساطت میان افراد به قصد زنا یا لواط.
۳. شرط تحقق: نیاز به وقوع فعل حرام (زنا یا لواط) نیست، بلکه صرف وساطت با قصد وقوع آن، کافی است.
۴. مجازات قانونی: برای مرد قوادی، ۷۵ ضربه شلاق به اضافه تبعید به مدت یک سال و برای زن قوادی، ۷۵ ضربه شلاق.

۵. شرط عدم تحقق شبهه: در فقه، یکی از مبانی بنیادین اجرای حدود، قاعده‌ی

درء است. طبق این قاعده، «الحدود تدرء بالشبهات» (خمینی، پیشین: ۱۷۵)

بنابراین، در صورت وجود شبهه در قصد، علم یا ماهیت وساطت، حد جاری

نمی‌شود و حاکم می‌تواند، مرتکب را به تعزیر محکوم کند.

در فضای سایبری، به دلیل دشواری احراز نیت و امکان جعل محتوا، اغلب پرونده‌ها مشمول شبهه می‌شوند و مجازات تعزیری اعمال می‌گردد. در مجموع، می‌توان گفت: رکن معنوی در قوادی سایبری اهمیت بیش‌تری از رکن مادی دارد؛ زیرا نیت مرتکب تنها از قراین دیجیتال قابل استنباط است و همین امر موجب تمایز اصلی میان وساطت مشروع (مانند مشاوره‌ی ازدواج) و نامشروع است.

۲.۵. رکن مادی جرم

رکن مادی قوادی در فقه، «جمع میان اشخاص» است؛ یعنی، اقدام عملی یا گفتاری که موجب نزدیک شدن آنان برای ارتکاب حرام گردد. (نجفی، پیشین: ۲۳۴) این جمع ممکن است حضوری یا غیرحضوری باشد. در فضای سایبری، رفتارهای زیر مصادیق رکن مادی محسوب می‌شوند:

۱. ایجاد گروه‌ها یا صفحات در شبکه‌های اجتماعی برای آشنایی افراد به قصد رابطه‌ی نامشروع؛

۲. ارسال پیام‌ها، تصاویر یا اطلاعات تماس میان طرفین؛

۳. مدیریت سایت یا کانال با هدف معرفی افراد؛

۴. واسطه‌گری مالی یا دریافت وجه در ازای معرفی.

در فقه، ملاک مادی جرم «تحقق وساطت و اثر» است، نه نتیجه‌ی نهایی. اگر این وساطت به رضایت طرفین برای فعل حرام منجر شود، جرم کامل است. (خمینی، پیشین: ۱۷۳) هم‌چنین در حقوق ایران، مطابق ماده‌ی ۲۴۳، تحقق نتیجه شرط نیست، بلکه صرف وساطت با قصد زنا یا لواط برای تحقق جرم کفایت می‌کند.

۳.۵. رکن معنوی جرم

رکن معنوی جرم قوادی مبتنی بر قصد و علم به حرمت عمل است. فقیهان بر این باورند؛ که اگر شخص بدون آگاهی از هدف گناه‌آلود وساطت کند، حد بر او جاری نمی‌شود، بلکه در صورت تقصیر، مجازات تعزیری دارد. (نجفی، پیشین: ۲۳۸) قصد در این جرم، قصد خاص است؛ یعنی، مرتکب باید بداند و بخواهد، که نتیجه‌ی وساطت، رابطه‌ی نامشروع باشد. به‌همین دلیل، اگر فردی صرفاً دونفر را برای ازدواج یا آشنایی

مشروع معرفی کند، قوادی محسوب نمی‌شود. (محقق حلی، پیشین: ج ۳، ۲۵۵) در حقوق ایران نیز، عنصر معنوی جرم شامل سوءنیت عام، (آگاهی از نامشروع بودن عمل) و سوءنیت خاص (قصد تسهیل رابطه‌ی حرام) می‌شود. دادگاه‌ها باید با بررسی ادله‌ی دیجیتالی (پیام‌ها، مکاتبات و محتوای گروه‌ها) این قصد را احراز کنند.

۶. تحلیل تطبیقی جرم واسطه‌گری در فقه اسلامی و حقوق کیفری ایران

۱.۶. مبانی مشترک

فقه اسلامی و حقوق کیفری ایران هر دو در حرمت وساطت در گناه و لزوم مجازات آن اتفاق نظر دارند. از دیدگاه فقهی، مبنای اصلی، آیه‌ی شریفه‌ی «وَلَا تَعَاوُنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده/ ۲) است که حرمت هم‌کاری در گناه را به‌صورت مطلق بیان کرده است. صاحب جواهر بر پایه‌ی این آیه، قوادی را «از مصداق آشکار تعاون بر اثم» دانسته است (نجفی، پیشین: ۲۳۴) از سوی دیگر، ماده‌ی ۲۴۳ قانون مجازات اسلامی نیز، همین فلسفه را دنبال می‌کند و قوادی را جرم حدی اعلام کرده است. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲: ماده‌ی ۲۴۳) هر دو نظام بر دو عنصر مشترک تاکید دارند:

۱. قصد و علم مرتکب نسبت به ماهیت گناه‌آلود عمل؛
۲. وساطت موثر میان افراد برای تحقق رابطه‌ی حرام.

۲.۶. تفاوت‌های فقه و قانون

با وجود اشتراک مبنایی، تفاوت‌هایی نیز، میان فقه سنتی و حقوق کیفری ایران وجود دارد: الف. از حیث ادله‌ی اثبات: در فقه، اثبات جرم قوادی منوط به اقرار یا شهادت عدلین است و هر نوع شبهه مانع اجرای حد است. (خمینی، پیشین: ۱۷۵) در حالی که در نظام حقوقی معاصر، داده‌های الکترونیکی و قراین دیجیتالی نیز، می‌توانند، به‌عنوان دلایل اثباتی پذیرفته شوند. (قانون آیین دادرسی کیفری، ۱۳۹۲: ماده‌ی ۶۰)

ب. از حیث نوع مجازات: در فقه، مجازات قوادی از حدود است و تخفیف یا تعلیق در آن جایز نیست. (نجفی، پیشین: ۲۴۰) اما در عمل، با توجه به شبهات اثباتی در فضای سایبری، مجازات غالب، در قالب تعزیرات درجه‌ی شش یا هفت اجرا می‌شود.

ج. از حیث دامنهی شمول: فقه تنها اشخاص حقیقی را مخاطب قرار داده است، در حالی که حقوق کیفری مدرن با پذیرش مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی، مدیران پلتفرم‌ها و شرکت‌های واسطه را نیز، در قلمرو جرم قرار داده است. (قانون جرایم رایانه‌ای، ۱۳۸۸: ماده ۲۳)

د. از حیث انعطاف در تطبیق مصادیق: در فقه، حکم تابع ملاک است و در صورت احراز ملاک حرمت، حکم سرایت می‌کند؛ اما قانون‌گذار برای پیش‌بینی مصادیق جدید ناگزیر از تقنین صریح است. به‌همین دلیل، بسیاری از مصادیق نوپدید مانند معرفی از طریق اپلیکیشن‌های دوستی یا پلتفرم‌های پیام‌رسان، در فقه قابل انطباق ولی در قانون نیازمند تصریح هستند.

۳.۶. تحلیل اصولی: نسبت میان حد و تعزیر در قوادی سایبری

از حیث اصول فقه، قاعده‌ی «تدرء الحدود بالشبهات» اقتضا می‌کند، که در موارد تردید در تحقق ارکان، حد جاری نشود، ولی حکومت می‌تواند، به اقتضای مصلحت اجتماعی، تعزیر کند. (خمینی، پیشین: ۱۷۸) در قوادی سایبری، به دلیل ماهیت دیجیتال و فقدان ادله‌ی سستی، شبهه غالباً وجود دارد. از این‌رو، مجازات حدی قابل اعمال نیست، اما تعزیر دارد.

صاحب جواهر نیز، می‌نویسد: «إذا لم تثبت القيادة بطريق الحد، فللحاكم أن يؤدّب الفاعل بمأراه صلاحاً لأن فی فعله إشاعة للفاحشه» (نجفی، پیشین: ۲۴۱) این تعبیر نشان می‌دهد، که فقه اسلامی با وجود قاعده‌ی احتیاط در حدود، باب تعزیر را برای تأمین مصلحت عمومی باز می‌گذارد. بنابراین، قانون‌گذار ایرانی می‌تواند، با الهام از همین مبانی، برای واسطه‌گری سایبری مجازات‌های تعزیری مشخص تدوین کند.

۷. مسؤولیت کیفری اشخاص دخیل

۱.۷. مسؤولیت مباشر

مباشر کسی است، که عملاً وساطت کرده؛ مانند مدیر کانالی که افراد را برای دیدارهای نامشروع معرفی می‌کند یا کسی که اطلاعات تماس را در اختیار طرف مقابل می‌گذارد. مباشر عموماً مسؤول‌ترین مرتبه‌ی کیفری را برعهده دارد.

۲.۷. مسؤولیت معاون و شریک

مطابق مقررات کیفری معاصر (قانون مجازات اسلامی، ماده‌ی ۱۲۶)، کسانی که با تحریک،

تطمیع، تأمین مالی، یا فراهم‌سازی ابزار فنی به تحقق جرم کمک می‌کنند، معاون یا

شریک جرم محسوب می‌شوند و قابل مجازات‌اند. در فقه نیز مشارکت آگاهانه در کمک به فسق دیگران مورد مذمت و مجازات است.

۳.۷. مسئولیت مدیران پلتفرم‌ها

در قوانین مرتبط با فضای مجازی و آیین‌نامه‌های ساماندهی، مدیران پلتفرم در صورت علم به فعالیت‌های مجرمانه و عدم اقدام مقتضی (حذف، مسدودسازی، گزارش به مراجع ذی‌صلاح) ممکن است مسئول شناخته شوند. تعیین حدود مسئولیت (کیفری یا مدنی) به تناسب علم و تقصیر آن‌ها انجام می‌شود.

۴.۷. مسئولیت کاربران

کاربران عادی که صرفاً تماشاچی‌اند. معمولاً مسئول کیفری نیستند، اما در صورت مشارکت فعال یا استفاده آگاهانه از خدمات واسطه‌گرانه (پرداخت وجه، هماهنگی دیدار) می‌توانند، به عنوان معاون یا مباشر در اقدامات بعدی مورد پیگرد قرار گیرند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

الف. نتیجه

پژوهش حاضر نشان داد:

- از منظر فقهی، قوادی دارای ملاک روشنی است (قصد وساطت در حرام) و ابزار تحقق جرم (حضور یا دیجیتال) در حکم تاثیری ندارد.
- از منظر حقوق ایران، هرچند اصول کلی جرم‌انگاری قوادی موجود است، مصادیق نوپدید سایبری نیازمند تفصیل و عنوان‌بندی دقیق‌تر هستند.
- در حوزه اثبات، ادله دیجیتال ظرفیت مهمی برای تعقیب فراهم می‌کند، اما اجرای حد شرعی در بسیاری از موارد با مشکل مواجه است. از این‌رو، مجازات تعزیری به‌طور غالب، مرسوم است.
- مسئولیت کیفری باید با تفکیک نقش‌ها (مباشر، معاون، مدیر پلتفرم، کاربر) روشن‌تر گردد.

ب. پیشنهادهای سیاستی و تقنینی

۱. تقنین عنوان خاص «واسطه‌گری سایبری: «تدوین ماده مستقل در قانون جرایم رایانه‌ای یا اصلاح قانون مجازات اسلامی برای تعریف دقیق مصادیق و تعیین مجازات‌های متناسب.
۲. تعیین مسئولیت روشن برای پلتفرم‌ها: تدوین مقررات اجرایی و آیین‌نامه‌های شفاف که تکالیف اطلاع‌رسانی، حذف محتوا و همکاری با مراجع را مشخص کند.
۳. تقویت ظرفیت‌های کشف و ادله دیجیتال: تجهیز پلیس فتا و مراکز فنی به ابزارهای قانونی و تکنیکی برای حفظ زنجیره ادله و اثبات هویت عاملان.
۴. پیشنهادهای قضایی: تدوین رویه‌های قضایی مشخص برای ارزیابی ادله دیجیتال و بهره‌گیری از کارشناسان فنی در محاکم.

۵. پیش‌گیری فرهنگی و آموزشی: برنامه‌های ارتقای سواد رسانه‌ای و اخلاق دیجیتال، به‌ویژه برای گروه‌های جوان.
۶. همکاری بین‌المللی: در مصادیق فرامرزی (مثل قاچاق انسان یا شبکه‌های بین‌المللی واسطه‌گری) همکاری قضایی و تبادل اطلاعات ضروری است.

منابع

الف. کتاب‌ها

قرآن کریم.

۱. انصاری، مرتضی، المكاسب المحرومه، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۵ش.
۲. خمینی، روح‌الله، تحریرالوسیله، قم، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۰۰ق.
۳. رضایی، الهام، «واسطه‌گری الکترونیکی و چالش‌های کیفری آن»، فصل‌نامه حقوق نوین، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۴۰۱.
۴. طوسی، محمد بن حسن. النهایه فی مجردالفقه والفتاوی قم، دارالکتب الإسلامیه، بی‌تا.
۵. علامه حلی، حسن بن یوسف، قواعدالأحكام فی معرفه‌الحلال والحرام، قم، منشورات آل‌البیت، ۱۴۱۲.
۶. محقق حلی، نجم‌الدین، شرایع‌الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، قم، مؤسسه آل‌البیت^(ع)، ۱۴۱۴ق.
۷. محقق حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن، شرایع‌الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم، مؤسسه آل‌البیت^(ع)، ۱۴۱۳ق.
۸. مکارم شیرازی، ناصر، انوارالفقاهه (کتاب الحدود)، قم، دارالاعتصام، ۱۴۲۳ق.
۹. نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام فی شرح شرایع‌الاسلام، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.

ب. مجلات (مقالات)

۱۰. احمدی، مهدی «جرائم منافی عفت در فضای سایبری»، فصل‌نامه حقوق کیفری ایران، شماره ۲۳، ۱۴۰۲.
۱۱. صالحی، ابوالفضل، «مسئولیت کیفری مدیران پلتفرم‌ها در فضای مجازی»، پژوهشنامه حقوق فناوری اطلاعات، شماره ۷، ۱۴۰۳.
۱۲. عباسی، مریم، «تحلیل جرم قوادی در پرتو تحولات اجتماعی»، مجله فقه و حقوق اسلامی، ۲۷، ۱۴۰۰، صص ۹۱-۱۱۲.
۱۳. کاظمی، محمد، «بررسی تطبیقی قوادی در فقه اسلامی و حقوق ایران»، پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۴۵، ۱۳۹۹.

ج. قوانین و مقررات

۱۴. آیین‌نامه ساماندهی پیام‌رسان‌های اجتماعی. شورای عالی فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲.

۱۵. دستورالعمل نظارت بر محتوای مجرمانه در فضای مجازی، دادستانی کل کشور، ۱۴۰۱.
۱۶. قانون آیین دادرسی کیفری، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۲.
۱۷. قانون جرایم رایانه‌ای روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۸۸.
۱۸. قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲.